

KONCEPT HEGEMONICKEJ MASKULINITY (R. W. CONNELL) AKO TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC RODOVO CITLIVÉHO SKÚMANIA MEDZIGENERAČNÝCH VZŤAHOV

BÉREŠ MARTIN

Abstrakt

Autor v príspevku predstavuje vplyvný teoreticko-metodologický koncept hegemonickkej maskulinity (a zdôrazňovanej feminity) R. W. Connella. Stručne ukazuje jeho rozvoj v kontexte skúmania mužov a maskulinit (mužností). Vychádza z Connellovho a Messerschmidtovho (2005) hodnotenia kritik a následnej reformulácie konceptu. V závere príspevku autor naznačuje vhodnosť konceptu hegemonickkej maskulinity ako nástroja pre rodovo citlivý výskum medzigeneračných vzťahov.

Abstract

Article introduces influential theoretical and methodological concept of hegemonic masculinity (and emphasized femininity) by R. W. Connell. Article briefly shows its development in the context of research on men and masculinities. Article draws on Connell's and Messerschmidt's (2005) evaluation of criticisms and reformulation of the concept. Conclusion of the article indicates suitability of concept of hegemonic masculinity as a tool for gender sensitive research in intergenerational relations.

Kľúčové slová

Hegemónia. Maskulinita. Maskulinizmus. Rod (gender). Esencializmus. Konštruktivizmus. Medzigeneračné vzťahy.

Key words

Hegemony. Masculinity. Masculinism. Gender. Essentialism. Constructivism. Intergenerational relations.

V našom príspevku sa zaoberáme vplyvným konceptom hegemonickkej maskulinity, ktorého autorom/autorkou¹ je austrálska sociálna vedkyňa Raewyn Connell. V úvode naznačujeme vznik tzv. novej kritickej sociológie maskulinit v kontexte sociologického skúmania mužov. Ďalej vymedzujeme esencialistické prístupy v skúmaní mužov a maskulinit. Ich nedostatky sa snaží prekonať svojou sociálnou teóriou rodu R. Connell. Stručný opis tejto teórie dopĺňame popisom počiatkov konceptu hegemonickkej maskulinity (ďalej HM). Prvotnú formuláciu konceptu HM a vzťahov medzi maskulinitami dopĺňame náčrtom jeho aplikácie a rozšírenia. Pokúšame sa zhrnúť zhodnotenie kritik a reformuláciu konceptu HM, ktorú postulovali R. W. Connell a J. W. Messerschmidt (2005). V závere zdôrazňujeme potenciál konceptu HM pri rodovo citlivom skúmaní medzigeneračných vzťahov.

Zvýšený záujem o skúmanie problematiky mužov a maskulinit v rôznych oblastiach sociálnych vied sa stáva celosvetovým trendom a je logickým vyústením feministického úsilia o zrovnoprávnenie žien a mužov. „V roku 2000 bol v Európe spustený prvý rozsiahly

---

¹ Raewyn Connell bola predtým mužom a väčšinu svojich diel publikovala pod mužským menom Robert W. Connell, resp. Bob Connell.

multinárodný výskumný projekt mužov a maskulínit, projekt „CROME²“, ktorý sa stal významným precedensom pre budúcnosť³ (Connell, 2005, s. xv). Ukazuje sa, že rodová rovnosť a rodovo spravodlivú spoločnosť nie je možné dosiahnuť bez aktívneho zapojenia samotných mužov, prípadne bez ďalšieho dekonštruovania rodovo-esencialistických mýtov a stereotypov, ktoré determinujú správanie, prežívanie a kvalitu života a medzigeneračných vzťahov tak žien ako aj mužov.

Sociologické skúmanie mužov sa v priebehu času spolu s historicko-kultúrnymi zmenami vyvíjalo a menilo. Od androcentrického zamerania sociológie v jej počiatkoch, cez vznik a vplyv feministickej sociológie a rodových štúdií (gender studies), až ku konštituovaniu tzv. men`s studies (mužské štúdie) v 70. rokoch 20. storočia³. Korene súčasnej kritickej sociológie maskulínit, ktorá sa vyvíjala analogicky vlnám feminizmov v troch vlnách a má profeministický charakter siahajú zhruba do 80. rokov⁴. 80. a 90. roky charakterizuje boom publikácií a uvažovania o mužoch a ich hnutiach (Miller, 2009). Za predstaviteľov kritickej sociológie maskulínit môžeme považovať autorov ako napríklad Robert W. Connell, Michael Kimmel, Stephen J. Whitehead, James W. Messerschmidt, Jeff Hearn, Øystein Gullvåg Holter či Michael A. Messner a ďalších.

V bývalom Československu začiatkom 90. rokov 20. storočia Ivo Možný (1990, s. 99) uvažuje nad postavením muža v rodine, patriarchátom, rodom a pozastavuje sa nad faktom, že „sociológii muža sa u nás nikto nevenuje“. Začiatkom 21. storočia už môžeme hovoriť nielen o náraste zahraničných publikácií, výskumov a konferencií v oblasti sociológie maskulínit⁵, ale aj o postupnom udomáčaní sa problematiky štúdia maskulínit v českom a slovenskom kontexte. S istým oneskorením sa tu kritická sociológia maskulínit začína konštituovať na pozadí dynamického rozvoja rodových štúdií zhruba od konca 90. rokov⁶.

---

² C. R. O. M. E. – *Critical Research on Men in Europe (Kritický výskum mužov v Európe)*. Projekt združuje výskumníčky a výskumníkov v oblasti mužov a maskulínit z 15 krajín (okrem Slovenska), so zámerom na rozšírenie o iné krajiny. Na jeho webstránke <<http://www.cromenet.org>> sú v časti *Resources* dostupné rôzne zdroje v podobe článkov, publikácií či národných správ (pozri Šmídová, 2005, 2005a; Šmídová – Baslarová, 2005) a súhrnných správ.

³ K androcentrickému zameraniu klasickej sociológie pozri napr. M. Petrusek (1996a), M. Kimmell (2001). K feministickej sociológii a sociálnej teórii pozri M. Petrusek (1996b), L. Adkinsonová (2006).

⁴ Prvopočiatky kritickej sociológie maskulínit sa viažu až k psychoanalýze S. Freuda, Frankfurtskej škole, feministickej psychoanalýze, antropológii (koncept rolí), konceptu pohlavných rolí, mužskému emancipačnému hnutiu a (radikálnemu) sociálnemu konštruktivismu. Bližšie pozri napr. R. W. Connell (2000, 2005), R. Connell (2009); S. M. Whitehead (2002); S. M. Whitehead – F. J. Barrett (2001).

⁵ Pozri napr. R. W. Connell (2005), R. W. Connell – J. W. Messerschmidt (2005), S. M. Whitehead (2002), prípadne 19. vydanie súhrnného zoznamu bibliografie o mužoch, maskulinitách, rode a sexualitách (*The Men's Bibliography: A comprehensive bibliography of writing on men, masculinities, gender, and sexualities*), ktorý skompiloval Michael Flood a ktorý obsahuje vyše 22.400 záznamov zotriedených do 30 kategórií. Online dostupný na: <<http://mensbiblio.xyonline.net/>>.

⁶ Pozri napr. Š. Gjuríčová (1999), H. Maříková (1999); I. Šmídová (1999, 2002, 2004, 2005, 2008), J. Filadelfiová et al. (2006); J. Filadelfiová – Z. Bútorová, (2007); R. Dudová (2007, 2007a ...).

Esencialistické prístupy k skúmaniu rodu a maskulinití

Ako sme naznačili vyššie, sociológia maskulinití má pestrú históriu a hlboké korene. Toby Miller (2009) okrem otvorene politicky záväzných analýz rozlišuje a podčiarkuje štyri esencialistické diskurzy artikulujúce vedecký systém poznania rodu. Tieto diskurzy odkazujú na „...jednotlivé formy správania mužov ako biologické alebo obvyklé praktiky, ktoré sú vnútornou podstatou mužnosti (maleness) tak v evolučnom ako aj behaviorálnom popise“ (Miller, 2009, s. 115). Uvedený autor za „konvenčné“ prístupy k popisu maskulinity považuje: 1) pozitivistickú rodovú vedu (gender science); 2) kategorizačnú analýzu (categorization analysis); 3) pohlavné roly (sex roles) a 4) psychoanalýzu (psychoanalysis). Toto rozlíšenie sa takmer prekrýva s vymedzením, v ktorom R. W. Connell (2001) identifikuje štyri bežné prístupy predstavujúce maskulinitu (mužnosť) ako esenciu: 1) socio-biologické teórie; 2) pozitivistické prístupy znázornené škálami maskulinity/feminity⁷; 3) normatívne definície vykresľované médiami a vyjadrené v teórii pohlavných rolí a 4) sémiotické prístupy, ktoré rámcujú maskulinitu a feminitu ako symbolické kontrasty (Whitehead – Barrett, 2001, s. 27; pozri tiež Gjuríčová, 1999).

Semiotické prístupy, ktoré uvádza R. W. Connell (2001), sa odlišujú od biologicko-esencialistických vymedzení maskulinití. Mohli by sme ich nazvať aj symbolicko-diferenciačnými, keďže „opúšťajú úroveň osobnosti a definujú maskulinitu prostredníctvom systému symbolických rozdielov v rámci ktorých sú maskulínne a feminínne pozície dávané do kontrastu. Maskulinita je následne definovaná ako nie-feminita“ (Connell, 2001, s. 33)⁸. Efektívnosť takejto definície, ktorá prekonáva nedostatky esencializmu, pozitivismu a normativizmu sa ukázala v kultúrnych analýzach. Problémom je jej obmedzený záber, ktorý neumožňuje zachytiť celý rozsah tém spojených s maskulinitami nielen vo vzťahu k feminitám, ale aj napr. k rodovaným miestam produkcie a konzumu atď.⁹ (Connell, 2001, s. 33; Connell – Messerschmidt, 2005).

Esencialistické prístupy z nášho pohľadu upevňujú a reprodukovujú rodové stereotypy a bránia hlbšiemu porozumeniu maskulinitám, feminitám a ich rodovej dynamike¹⁰.

⁷ U nás pozri napr. I. Možný (1983 in: Šmídová, 1999, 2002).

⁸ „Vyplyva to zo vzorca štruktúrálnej lingvistiky, kde sú elementy reči definované pomocou ich vzájomných rozdielov. Prístup bol široko používaný vo feministických a postštrukturalistických kultúrnych analýzach rodu a v Lakanovskej psychoanalýze a štúdiách symbolizmu. ... V semiotickej opozícii maskulinity a feminity, je maskulinita neoznačeným pomenovaním, miestom symbolickej autority. Falus je hlavný-signifikant a feminita je symbolicky definovaná nedostatkom“ (Connell, 2001, s. 33).

⁹ „Pokiaľ, ako niektorí postmoderní teoretici a teoretičky nepredpokladáme, že všetko o čom môžeme hovoriť v sociálnej analýze je diskurz“ (Connell, 2001, s. 33).

¹⁰ Na esencialistických prístupoch stavajú v novej sociológii maskulinití kritizované, tzv. mýtopoetické hnutia (založené na publikáciách ako je napr. *Iron John* od Johna Bly, u nás vyšlo v r. 2005 ako *Želený Jan*) alebo

V kritikách uvedených prístupov je zdôrazňovaná nerovnosť príležitostí a moci „*Sociologický model nahrádza psychologický, ale ostáva v liberálnej pozícii: pokiaľ sú zachované predpoklady pre ekvilibrium, čokoľvek od tohto východiska znamená, že spoločnosť potrebuje vyrovnanie (equalization), nie transformáciu*“ (Miller, 2009, s. 116). Podobne Arthur Brittan (2001) konštatuje, že ľudia, ktorí hovoria o maskulinite ako o „esencii, o vrodenej charakteristike“ si ju zamieňajú za maskulinizmus – maskulínnu ideológiu, ktorá „ospravedlňuje a naturalizuje mužskú dominanciu. Ako taká je ideológiou patriarchátu. ... považuje fundamentálne rozdiely medzi mužmi a ženami za dané, predpokladá, že heterosexuality je normálna, bez otázok akceptuje del'bu práce podľa pohlavia a posväcuje politickú a dominantnú rolu mužov vo verejnej a privatej sfére.“ (Brittan, 2001, s. 53). V kontraste s týmto liberálno-konzervatívnym prístupom, ktorý nepripúšťa konštruovanie a možnosti zmeny rodu, „... ľavica problematizuje celkovú historickú, sociálnu, ekonomickú a kultúrnu mytológiu maskulinity“ (Miller, 2009, s. 116).

R. W. Connell (2001) v súvislosti so sémantickými prístupmi upozorňuje na generalizovateľnosť princípu prepojenia: „Myšlienka, že symbolu môžeme porozumieť len v rámci prepojeného systému symbolov je rovnako dobre aplikovateľná aj v iných sférach. Žiadna maskulinita nemôže existovať mimo systému rodových vzťahov“ (Connell, 2001, s. 33). Pozrime sa teda v stručnosti na teóriu rodu a rodových vzťahov, do ktorej R. W. Connell v roku 1987 zasadil svoj (vzťahový) koncept hegemonickéj maskulinity.

Sociálna teória rodu podľa R. W. Connella

R. W. Connell (1987) predstavuje svoju teóriu rodu v knihe *Gender and Power* (Rod a moc), z roku 1987. Rod definuje skôr ako štandardné správanie, nie ako pasívne internalizovanú a zohrávanú normu, ale ako to, čo je neustále produkované a reprodukované v sociálnej praxi, v činnostiach. Približuje sa tak performatívnemu poňatiu rodu, ktoré formulovala Butler. Connell tvrdí, že „pojmem rod by mal byť používaný ako sloveso“, v uznaní historicko-kultúrnej a rasovo-triednej premenlivosti konštatuje, že by sme mali

---

tiež tzv. pop psychológia. Tieto prístupy podľa R. W. Connella (2000) síce správne identifikujú problém dôležitosť citového života mužov, no riešenie hľadajú v idealizovaní (mýtickej) predindustriálnej minulosti a návratu k „prirodzenosti“. „Teda zvláštnym výsledkom pop psychologického riešenia súčasných problémov alienácie a nedorozumenia medzi mužmi a ženami je často argument pre viac rodovej segregácie“ (Connell, 2000, s. 5 – 6; pozri tiež napr. Kimmell, 2001; Whitehead, 2002; Renzetti – Curran, 2005, s. 50 – 52).

Je zaujímavé, že S. M. Whitehead (2002) takéto prístupy kriticky označuje ako *men's studies* (mužské štúdie) a stavia ich tak do opozície voči krickej sociológii maskulinit. Pojem *men's studies*, ktorý v sebe síce zahŕňa rôznorodé prístupy a reakcie na vznik mužských emancipačných hnutí, býva stotožňovaný aj s profeministickým štúdiom maskulinit. Domnievame sa, že zámerom S. M. Whiteheada mohlo byť odlišenie „starej“ sociológie maskulinit založenej na esencialistických prístupoch a tzv. „novej“ profeministickej sociológie maskulinit ako ju popisujú Tim Carrigan, B. Connell a John Lee (1985).

hovoríť v pluráli – o feminitách a maskulinitách (Demetriou, 2001). Kategórie, ktoré sú v teórii rolí definované ako „deviantné“ Connell redefinuje ako „odlišné formy feminity a maskulinity“. Následne pridáva hľadisko moci (hegemóniu), aby sa vyhol vytvoreniu akejkoľvek typológie alternatívnych životných štýlov a mohol vytvoriť teóriu rodu (Demetriou, 2001, s. 339).

R. W. Connell (1987) spočiatku rozlišuje v rodovom usporiadaní (gender order) tri odlišné, ale neoddeliteľné štruktúry rodových vzťahov, pričom sú to „vzťahy práce, moci a cathexis (emocionálnej väzby)“ (Demetriou, 2001, s. 341). Pracovné vzťahy podľa neho v patriarchálnych spoločnostiach prinášajú mužom materiálne výhody a jednoduchší prístup k vzdelaniu, čo R. W. Connell nazýva „patriarchálnou dividendou“. Mocenské vzťahy predstavujú kontrolu inštitucionalizovanej moci mužmi (štát a armáda), „zatiaľ čo štruktúra cathexis je charakterizovaná mužskou nadradenosťou a násilím skôr ako reciprocitou a intimitou“ (Demetriou, 2001, s. 341). K týmto trom štruktúram rodových vzťahov R. W. Connell (1987) priradzuje tri hlavné inštitúcie, „rodové režimy“¹¹ – trh práce, štát a rodinu. Neskôr R. W. Connell (2000) v publikácii *The men and The Boys* podľa D. Z. Demetriou (2001) identifikuje ďalšiu, v jeho diele zatiaľ nie príliš rozpracovanú rovinu vzťahov – „štruktúru symbolizmu“, pričom zdôrazňuje, že „rodová subordinácia môže byť reprodukováaná prostredníctvom ... lingvistických praktík, akými sú označovanie žien názvami, ktoré ich definujú cez ich manželský vzťah k mužom“¹² (Connell, 2000, s. 26 in: Demetriou, 2001, s. 357). Pri ďalšom popise štruktúry symbolizmu sa Raewyn Connell (2009) odvoláva na najznámejší model štruktúry rodového symbolizmu vychádzajúci z diela Jacquesa Lacana, z ktorého pramení interpretácia jazyka ako „falocentrického“ systému, v ktorom je autorita vždy maskulínna. „*Ak je to tak, potom jediný spôsob spochybnenia patriarchálnych významov je únik od známych foriem jazyka. ... Aj keď jazyk – hovorený a písaný – je najviac analyzovaným miestom symbolických rodových vzťahov, nie je jediným. Rodový symbolizmus tiež funguje v obliekaní, mejkape, gestikulácii, vo fotografii a filme i v menej osobných formách kultúry akou je napríklad zastavaný priestor*“ (Connell, 2009, s. 84).

Štyri historicky sa meniace dimenzie rodu a rodových vzťahov teda vymedzuje R. Connell (2009) nasledovne: 1) mocenské vzťahy (priame, diskurzívne a kolonizujúce); 2)

---

¹¹ Bližšie pozri napr. R. Connell (2009, s. 72 – 74).

¹² V našom kultúrnom kontexte je to oslovenie slečna/pani, patrilineárna tradícia zmeny priezviska ženy a privlastňovací tvar -ová, a tiež tzv. jazykový imperializmus pri prechýľovaní cudzojazyčných priezvisk žien (pozri napr. Valdová 2001, 2003, 2005, 2006a, 2006b; Vrbová, 2006; Šilhánová, 2006).

produkcia, spotreba a rodovaná akumulácia¹³; 3) citové vzťahy; 4) symbolizmus, kultúra, diskurz.¹⁴ K historickej dynamike dodáva, že rod ako sociálny vzorec je nielen produktom histórie, ale tiež jej producentom. Rod v podobe maskulinity je úzko spätý s násilím ako súčasťou systému dominancie a krízovými tendenciami takéhoto usporiadania, pričom maskulinity sú v týchto krízových tendenciách rekonfigurované prostredníctvom konfliktu nad stratégiami legitimizácie a prostredníctvom rozličných reakcií mužov na feminizmus (Connell, 2005, s. 81 – 86).

Dimenzie rodu vymedzené ako analytické nástroje nie sú separátne. Naopak sú neoddeliteľné, vzájomne sa podmieňujú¹⁵ a sú pretkávané ostatnými sociálnymi štruktúrami. „Z mnohých dôvodov potrebujeme pracovať s rodom ako štruktúrou správne. Musíme sa vyhnúť jeho podsúvaniu pod iné kategórie, jeho používaniu ako javu nejakej inej reality (ako to zvyklo byť s kategóriou triedy a v súčasnosti sa niekedy deje s diskurzom). Pre adekvátne porozumenie ľudskému životu tiež musíme pamätať na to, že rodové vzťahy vždy fungujú v kontexte, vždy interagujú s ostatnými dynamikami v sociálnom živote“ (Connell, 2009, s. 87). Najznámejšou a najpoužívanejšou časťou sociálnej teórie rodu R. W. Connella je koncept hegemonické maskulinity, ktorý do nej integroval v roku 1987.

Koncept hegemonické maskulinity (a zvýraznenej feminity)¹⁶

Počiatky konceptu sa datujú do rokov 1982 (výskumná správa Kessler et al.) a 1983 (diskusia o vytváraní maskulínit). Systematizovaný bol v roku 1985 v článku „*Toward a New Sociology of Masculinity*“ (Carrigan, Connell, and Lee, 1985)¹⁷ a v roku 1987 bol Connellom na šiestich stranách integrovaný do systematickej sociologickej teórie rodu v knihe *Gender*

---

¹³ Problém procesu rodovanej akumulácie najjasnejšie formulovala Maria Mies (1986), ktorá tvrdí, že „globálna ekonomika sa rozvinula prostredníctvom duálneho procesu kolonizácie a domestikácie žien. Ženy v kolonizovanom svete, pôvodne plné členky lokálnych ne-kapitalistických ekonomík boli nátlakom odsunuté do sociálneho vzorca „ženy v domácnosti“ a do závislosti na mužovi živiteľovi. O dvadsať rokov neskôr tento obraz vyzerá ešte komplexnejšie a existuje mnoho dôkazov o významnosti ženskej platenej práce ako o „flexibilnej“, lacnej pracovnej sile. Pamela Odih v *Gender and Work in Capitalist Economies* (2007) argumentuje, že ziskovosť globálnej výroby v súčasnosti kriticky závisí na práci žien v globálnej výrobnjej linke, ktorá je rozpojená, rozptýlená v rôznych krajinách“ (Connell, 2009, s. 80).

¹⁴ Porovnaj napríklad s koncepciou Sylvie Walby (1990 in: Connell, 2009, s. 75 – 76), Sandry Harding (1993 in: Šmausová, 2002, 2004, 2008) alebo Sandry Lipsitz Bem (1993; pozri aj v Renzetti – Curran, 2005).

¹⁵ Napríklad „Birgit Pfau-Effinger (1998) vo svojej sofistikovanej medzi-národnej (cross-national) analýze rodových usporiadaní Európskych trhov práce“ ukazuje, „... ako rôzne kultúrne modely rodu podporujú rôzne delby práce (a iné aspekty rodového usporiadania)“ (Connell, 2009, s. 85)

¹⁶ Koncept bol pôvodne formulovaný ako hegemonická maskulinita a hegemonická feminita, neskôr premenovaná na zdôrazňovaná feminita. V neskorších formuláciách sa tento dôraz na vzťahovosť maskulínit voči feminitám vytratil, čo viedlo k jeho nežiadúcej absencii vo výskumoch (Connell – Messerschmidt, 2005).

¹⁷ „Smerom k novej sociológii maskulínit“ (*Toward a New Sociology of Masculinity*).

and Power. Prvý raz bol navrhnutý vo výskumnej správe Kessler et al. (Connell – Messerschmidt, 2005).

Koncept ako taký je syntézou odlišných zdrojov, ktorá bola artikulovaná výskumnými skupinami v Austrálii, no príbuzné problémy boli skúmané výskumníčkami a výskumníkmi aj v ostatných krajinách. Hlavnými ideovými zdrojmi konceptu hegemonickéj maskulinity boli podľa R. W. Connella a J. W. Messerschmidta (2005): 1) feministické vplyvy (teória patriarchátu a debaty o úlohe a podpore mužov pri jeho zmene); 2) Gramsciho teória hegemonie (použitá na problematiku rodových vzťahov)¹⁸; 3) kritická teória rolí a kritika teórie pohlavných rolí (rozlíšenie sociálnej povahy maskulinity, opresívneho správania mužov a slabín teórie rolí); 4) gejská analýza opresie mužov a opresie mužmi (optika moci, ambivalentný vzťah gejev a patriarchátu, skúsenosti s homofóbnym násilím a stereotypmi – zdroj idey hierarchie maskulinit); 5) empirický sociálny výskum (dokumentácia lokálnych rodových hierarchií a zápasu o dominanciu); 6) vplyv psychoanalýzy (prvé biografie mužov, potláčané tenzie, popularizácia konceptu rodovej identity) (Connell – Messerschmidt, 2005).

Prvotná formulácia konceptu hegemonickéj maskulinity (1985, 1987)

Koncept hegemonickéj maskulinity bol „v termínoch logiky patriarchálneho systému“ definovaný nasledovne (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 832 – 833):

- a) hegemonická maskulinita (ďalej HM) ako vzorec konania (pattern of practice), činností, ktoré dovoľujú pokračovanie mužskej dominancie nad ženami (nie je to len súbor rolových očakávaní alebo identita),
- b) HM ako odlišná od ostatných, najmä subordinovaných (podriadených) maskulinit, ktoré sú „symbolicky prirovnávané k feminitám“ (Connell, 2000, s. 31),
- c) HM ako práve najrešpektovanejší spôsob bytia mužom, ktorý vyžaduje od všetkých ostatných mužov aby vo vzťahu k nemu zaujali pozície (normatívne pôsobenie),
- d) HM môže zohrávať len minorita mužov, teda nie je normou v štatistickom význame,
- e) HM ideologicky legitimizuje globálnu subordináciu žien voči mužom,
- f) súhlasné maskulinity (complicit masculinity) sú „organizované okolo akceptovania patriarchálnej dividendy, ale v obrane patriarchátu nie sú militatnné“ (Connell, 2000, s. 31)¹⁹. Odkazuje teda na mužov, ktorí poberajú výhody patriarchátu (tzv.

¹⁸ V kontexte teórie duálnych systémov (Eisenstein, 1979 in: Connell – Messerschmidt, 2005, s. 831).

¹⁹ Pod patriarchálnou dividendou Connell rozumie materiálne a inštitucionálne výhody mužov v porovnaní so ženami, ktorých úroveň je však odlišná v porovnaní s privilegovanými a menej privilegovanými či nepriviligovanými mužmi. Inými slovami, v patriarcháte sa „oplatí“ byť mužom. Bližšie pozri napr. R. W. Connell (2000, s. 35). Øystein Gullvåg Holter (2003) definuje tzv. zavlažovací ekonomický systém

patriarchálna dividenda) bez zohrávania silnej verzie maskulínnej dominancie. „Vo vzťahu k tejto skupine a vo vzťahu k podvoleniu sa heterosexuálnych žien bol koncept hegemonie najsilnejší. Hegemónia neznamerala násilie, aj keď mohla byť podporovaná silou; znamenala nadvládu (ascendancy) získanú prostredníctvom kultúry, inštitúcií a persúázie“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 832).

- g) rodové vzťahy sú chápané ako historické, ako možný predmet zmeny, rovnako aj hegemonické maskulinity, čo bolo zdrojom optimizmu v inak skôr temnej teórii. „Presnejšie, mohol sa vyskytnúť boj o hegemoniu, v ktorom mohli byť staršie formy maskulinity nahradené novými. Bolo pravdepodobne možné že hegemonickými sa môžu stať humánnejšie a menej opresívne spôsoby bytia mužom, ako súčasť procesu smerujúceho k odstráneniu rodových hierarchii“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 833).

R. W. Connell teda spočiatku rozlišuje hegemonickú, súhlasnú, subordinovanú (podriadenú) a marginalizovanú maskulinitu. Neskôr uvádza aj tzv. „protestnú maskulinitu“ (Connell, 2000)²⁰. Maskulinity môžu stvárňovať aj ženy. Aby Connell predišiel riziku ponímania rôznych maskulínit ako obyčajných alternatívnych štýlov v konzumnej kultúre, vymedzuje medzi maskulinitami vzťahy: hegemonie, súhlasu, podriadenia (subordinácia) a marginalizácie. Rozdeľuje ich do dvoch typov: A) hegemonia, dominancia/subordinácia a súhlasnosť na jednej strane (interné vzťahy rodového usporiadania) a B) marginalizácia/autorizácia na strane druhej (vzťahy medzi maskulinitami vo vzájomnom pôsobení s ostatnými štruktúrami – trieda, rasa...).

Ad A) *Hegemónia* je definovaná ako nadvláda kultúrne „velebenej“ maskulinity, úspešná požiadavka autority, presvedčivý korporátny obraz a akceptovaná odpoveď na problém legitimizácie patriarchátu.

Dominancia/subordinácia v súčasnej euroamerickej kultúre znamená najmä podriadenosť homosexuálnych mužov²¹, ich pozícia na najnižšej priečke hierarchie je spojená so

---

(„sprinkle system“), ktorý považuje za súčasť základov hegemonie maskulinity. V tomto systéme odmeny a benefity plynú zhora dole v pracovnom živote a znehodnocujú starostlivú maskulinitu.

²⁰ „Protestnú maskulinitu“ môžeme chápať ako „vzor maskulinity konštruovanej v podmienkach miestnej pracujúcej triedy, niekedy medzi etnicky marginalizovanými mužmi, ktorá stelesňuje nárok na moc typickú pre regionálne (celospoločenské – pozn. prekl.) hegemonické maskulinity v Západných krajinách, ale ktorá postráda ekonomické zdroje a inštitucionálnu autoritu, ktorá podopiera regionálne a globálne vzorce“ (Poynting, Noble a Tabar, 2003 in: Connell – Messerschmidt, 2005, s. 847 – 848). Pre rozlíšenie deštruktívnej, „anomickej protestnej maskulinity“ a „disciplinovanej protestnej maskulinity“ ako produktu intenzívnej sociálnej kontroly, ktorý zvyšuje solidaritu mužov pracujúcej triedy pozri G. W. Walker (2006).

²¹ Michael S. Kimmell (2001) sa na maskulinitu pozerá prostredníctvom homofóbie, optikou strachu, ktorý produkuje sexizmus, heterosexizmus a rasizmus.

symbolickým vylúčením z hegemonickej maskulinity a opresiou; tiež subordinácia „neostrých, rozmazaných“ maskulinití prekrývajúcich sa s feminitou.

Súhlasnosť – ako špecifická situácia väčšiny mužov, ktorí síce nestelesňujú ideál hegemonickej maskulinity, ale súhlasia s hegemonickým projektom a majú výhody „patriarchálnej dividendy“, aj keď skôr ako k otvorenej dominancii pristupujú k rozsiahlym kompromisom so ženami a rešpektujú ich (manželstvo, otcovstvo) (Connell, 2005, s. 76 – 80)²².

V uvedených intenciách Iva Šmídová (1999, 2002)²³ vymedzuje obraz hegemonického muža západnej kultúry ako: heterosexuálneho belocha strednej vrstvy v mladšom strednom veku, ktorý je súťaživý až agresívny, presadzujúci sa vo verejnej sfére a ochode, ktorého charakterizuje sila, úspech, schopnosť, spoľahlivosť, kontrola. Je to muž pri moci, s mocou a z moci. Obraz podľa nej dokresľuje ešte klasické vymedzenie Deborah S. David a Roberta Brannona (1976)²⁴, ktoré použila Elisabet Badinter (1999, s. 135 – 136) či Michael Kimmell (2001, s. 272), a ktoré je podľa R. W. Connella (2001) tiež esencialistické.

Ad B) pojmová dvojica *marginalizácia/autorizácia* odkazuje na vzťahy medzi maskulinitami v dominantných a subordinovaných triedach alebo etnických skupinách, s dôrazom na autorizáciu hegemonickej maskulinity dominantnej skupiny. „*Teda v Spojených štátoch určiti čierni atléti môžu byť exemplármi hegemonickej maskulinity. Ale sláva a bohatstvo týchto hviezd – jednotlivcov nemá kaskádový efekt, nepozdvihne sociálnu autoritu čiernych mužov vo všeobecnosti*“ (Connell, 2005, s. 80 – 81).

Skúsme teraz s vedomým rizikom hyperbolizácie popísať správanie privilegovaného muža stelesňujúceho alebo pokúšajúceho sa stelesniť silnú verziu hegemonickej maskulinity v euroamerickom kultúrnom kontexte, ktorá je často exemplárne symbolizovaná hercami a športovcami.

Takýto muž pre seba vyžaduje autoritu a priestor (často na úkor druhých). Prejavuje sa egocentricky a neempaticky. Priamo alebo nepriamo využíva svoju moc (symbolickú, ekonomickú, fyzickú) aby dosiahol a udržal osobnú hegemoniu. Používa na to napr. svoje (mužské) sociálne siete (fraternálny patriarchát), liberálnu alebo konzervatívnu ideológiu,

---

²² Jiří Ryba (2006) vo svojej „sociologickej fabulácii“ vymedzuje analogickú skupinu mužov – „chameleónov“.

²³ Zároveň upozorňuje na potrebu opatrnosti pri adaptácii či „preklade“ na západe validných konceptov. V českom kontexte I. Šmídová (2002) identifikuje dimenzie všeobecného mužstva (maskulinity). Z dostupných zahraničných zdrojov a na základe vlastnej sociologickej imaginácie konštruje aj inštitúcie mužstva – domény chlapstva vo vulgárnej, polárnej podobe „IV. cenovej skupiny“.

²⁴ Nič zoženštené (no sissy stuff), veľké zviera (the big wheel), pevný dub (the sturdy oak), choďte všetci do čerta (give`em Hell) (David – Brannon, 1976 in: Badinter, 1999, s. 135 – 136).

demonštratívny konzum zdôrazňujúci jeho status (tzv. brandizmus) a odstup. Dáva priechod súťaživosti a agresivite. Pri konfliktoch preferuje silové, nekompromisné riešenia. Udržiava si odstup od podriadených a marginalizovaných maskulínit a vyžaduje uznanie svojej pozície (autorizácia). Snaží sa legitimizovať svoje výsadné postavenie a dominanciu pomocou patriarchálnej ideológie (naturalizácia sociálnych rozdielov a nerovností). Robí tak napríklad aj verbálnym zdôrazňovaním svojej výkonnosti (heterosexuálnej, športovej, pracovnej) v spojení s (verbálnym) spochybňovaním alebo ignorovaním podriadených a marginalizovaných maskulínit i feminít (sexizmus, sémantická derogácia, symbolická anihilácia)²⁵. Vytvára dojem sebestačnosti a nezávislosti. Potláča svoje city a ich prejavy, najmä tie, ktoré považuje za „zženštilé“. Nepriznáva si slabosti a zlyhania, čo maskuje manipulatívnym zdôrazňovaním slabostí a chýb druhých, vyvolávaním pocitu nedostatočnosti, hanby a viny v kontraste s vlastnou (zveličovanou) výkonnosťou. Obľubuje (kontaktné a silové) športy, budovanie svalovej hmoty, fandanie a spoločnosť súhlasných maskulínit. Dôraz kladie na znevažovanie subordinovaných maskulínit, najmä gejov (homofóbia, strach zo straty mužnosti). Za pomoci rodových stereotypov a mýtov sa vymedzuje aj voči ženám. Zdôrazňuje „prirodzené“ rozdiely, rozlišuje mužskú a ženskú prácu, rolu „živiteľa“, rolu „ochrankyne domáceho krbu“ a vrodené „danosti“. Ženy považuje za slabšie a vyžadujúce jeho ochranu, prirodzene podriadené mužom, prípadne až menejcenné (naturalizácia, sexizmus, znevažovanie feministiek). Ženy vníma ako (pasívne) objekty a prostriedky k uspokojeniu svojej sexuálnej túžby (masturbácia vo vagíne)²⁶. Nepripúšťa rodovú nerovnosť, eufemizuje rodovo podmienené násilie. Svoju silu a moc nevyužíva na ochranu druhých²⁷, ale na udržiavanie a posilňovanie svojej dominancie. Môže sa považovať alebo byť (stereotypne) označovaný ako tzv. alfa samec. Je zjavne aktívny. Skrytá pasivita a slabosť muža, ktorý sa snaží stelesniť alebo stelesňuje hegemonickú maskulinitu spočíva v jeho podriadenosti systému patriarchálnej dominancie²⁸. „Bez toho, aby sme považovali privilegovaných mužov za objekt ľútosti by sme mali uznať, že hegemonická maskulinita nemusí nevyhnutne predstavovať uspokojujúcu životnú skúsenosť“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 852).

Samozrejme, je potrebné zdôrazniť dynamiku a proces zmeny ako fakt že „hegemonická maskulinita stelesňuje „aktuálne akceptovanú“ stratégiu“, teda „termíny ako „hegemonická maskulinita“ a „marginalizované maskulinity“ nepomenúvajú fixované (stále)

²⁵ Pozri napr. Renzetti a Curran (2005).

²⁶ Pojem prevzatý od Lenky Volmovej a Vladimíra Volmu z webstránky <www.intimnosti.cz>.

²⁷ Túto myšlienku rozvíja I. Šmídová (2002).

²⁸ Na túto skutočnosť ma upozornil Dávid Bosý.

typy, ale konfigurácie praktík generované v určitých situáciách v meniacej sa štruktúre vzťahov“ (Connell, 2005, s. 81).

Aplikácia a rozšírenie konceptu hegemonického maskulinity

Koncom 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia koncept zaznamenal rozsiahle uplatnenie počas rastúceho výskumného záujmu o mužov a maskulinity, ktorý sa konsolidoval ako akademická oblasť. Koncept hegemonického maskulinity našiel v prvej dekáde od svojho formulovania široké uplatnenie v štúdiách vzdelávania, ovplyvnil kriminológiu, bol použitý v štúdiu mediálnych reprezentácií mužov, v sociológii športu, vo výskume zdravia mužov, štúdiách organizácie i v diskusiách o praxi profesionálov a profesionálok, „... *analýza viacnásobných maskulinit a koncept hegemonického maskulinity poslúžili ako rámec pre veľkú časť rozvoja výskumného úsilia mužov a maskulinit, nahradili teóriu pohlavných rolí a kategorické modely patriarchátu.*“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 834)²⁹. Okrem týchto primárnych oblastí bol koncept používaný aj v iných, napr. v diskusiách o umení, v geografii, práve či v diskusiách o rodovej politike mužov. Uvedení autori nakoniec poukazujú na príspevok výskumných snáh k rozšíreniu, resp. prehĺbneniu samotného konceptu štyrmi hlavnými spôsobmi: *dokumentovaním konzekvencií a nákladov hegemonie, odhalením mechanizmov hegemonie, poukázaním na väčšiu diverzitu maskulinit a sledovaním zmien hegemonických maskulinit*“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 834)³⁰. V súčasnosti R. W. Connell (2005, s. xv – xvi) identifikuje päť oblastí aplikovaného výskumu:

- *vzdelanie* (utváranie maskulinit v školách, formovanie identity v mladosti, problémy s disciplínou, obťažovanie...),
- *zdravie* (utváranie rodu zohráva významnú úlohu v zdraví mužov a chlapcov a v reprodukčnom a sexuálnom zdraví mužov),

---

²⁹ K jednotlivým zdrojom a zameraniu výskumov bližšie pozri R. W. Connell – J. W. Messerschmidt (2005, s. 833 – 834, 837, 839, 842); pozri tiež R. W. Connell (2000, 2005); R. Connell (2009); S. M. Whitehead – F. J. Barrett (2001).

³⁰ *Konzekvencie a náklady hegemonie* – špecifické vzorce agresivity spojené s nasledovaním HM v štúdiách z oblasti kriminológie; značné náklady víťazov, ktorí zohrávajú HM v športe (emocionálne a fyzické poškodenie). *Mechanizmy hegemonie* – niektoré mechanizmy HM sú vysoko viditeľné (napr. „okázalosť“ vo televíznom vysielaní športov, alebo „cenzúra“ smerovaná k subordinovaným maskulinitám), zatiaľ čo iné mechanizmy hegemonie operujú neviditeľne, a znemožňujú cenzúru dominantnej formy maskulinity (napr. v prípade reprezentovania strelcov v kauze masakry na strednej škole v Colombine). *Väčšia diverzita maskulinit* – vysledovanie výskytu viacerých foriem maskulinit aj v kultúrnej homogénnej krajine (Čile, Japonsko) či v určitých inštitúciách (armáda), čo potvrdilo základné predpoklady z prvej formulácie konceptu. *Zmeny hegemonických maskulinit* – maskulinity nie sú len odlišné, ale historicky sa menia a vyvíjajú, sú nahrádzané modernizovanými, v prípade tržovo-orientovanými či egalitárnejšími modelmi (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 834).

- *násilie* (poznatie o maskulinitách je relevantné v prevencii maskulínneho násilia v kontextoch od domáce a sexuálneho násilia po inštitucionálne násilie a vojnu),
- *otcovstvo* (vzťahy mužov a detí, najmä otcov, problémy tradičných maskulínit a rozvoj nových modelov otcovstva a rodinných vzťahov),
- *poradenstvo* (porozumenie konštruovaniu maskulinity je dôležité pre efektívne rodovo citlivé poradenstvo a psychoterapiu mužov na individuálnej i skupinovej úrovni).

„Od polovice 80. rokov 20. storočia k začiatku 21. storočia sa koncept hegemonickéj maskulinity zmenil z konceptuálneho modelu s úzkou empirickou základňou na široko používaný rámec pre výskum a diskusiu o mužoch a maskulinitách. Koncept bol aplikovaný v rozličných kultúrnych kontextoch a v značnom rozsahu praktických problémov“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 835)³¹. Rozmanité uchopenie a rozsiahle využitie konceptu bolo zdrojom jeho viacerých kritik.

Kritiky konceptu a jeho reformulácia

R. W. Connell a J. W. Messerschmidt (2005) po zhruba 20 rokoch od rozšírenia a výskumného uchopenia konceptu HM hodnotia a reagujú na jeho 5 principiálnych kritik, ktoré sa rozvíjali v debatách od 90. rokov 20. storočia. Sú to 1) *kritiky základov konceptu maskulinity* (konceptuálna zmätenosť, inherentný esencializmus a naturalizmus, tendencie k tvorbe statickej typológie, marginalizácia tela, tendencia vynechávať z analýzy ženy), 2) *kritiky nejednoznačnosti a prekrývania* (nie je jasné kto predstavuje hegemonickú maskulinitu, inkonzistentné aplikácie – fixovaný typ), 3) *kritiky zvecnenia, reifikácie* (zvecnenie moci alebo toxických praktík na strane mužov, exklúzia pozitívneho správania mužov), 4) *kritika maskulínneho subjektu* (zlyhanie konceptu v určení spôsobov a príčin dominancie, predpoklad jednotného subjektu) a 5) *kritika vzorca rodových vzťahov* (kritika „elitárskeho“ poňatia internej hegemonie, problém viacnásobných hegemonických maskulínit).

V reakciách na kritiky uvedení autori konštatujú ich silu a opodstatnenosť, prípadne poukazujú na ich rozpor s prvotnými formuláciami konceptu hegemonickéj maskulinity. „Niektoré z nejednoznačností, ktoré trápia kritikov/čky majú svoje korene v rôznosti použitia, ktoré koncept našiel a ktorými bol infikovaný v reakcii na nové kontexty“ (Connell –

³¹ K jednotlivým zdrojom a zameraniu výskumov bližšie pozri R. W. Connell – J. W. Messerschmidt (2005, s. 833 – 834); R. W. Connell (2000, 2005, s. xv – xvi); S. M. Whitehead – F. J. Barrett, (2001).

Messerschmidt, 2005, s. 853 – 854). Následne posudzujú, ktoré z pôvodných formulácií boli potvrdené, čo je potrebné vyčiarknuť a čo si vyžaduje reformuláciu.

Za hodné zachovania a výskumne potvrdené považujú myšlienky viacnásobných maskulínit, koncept hegemonie a subordinácie nehegemonických maskulínit³² a dôraz na možnosti zmeny, vyplývajúcej tak z odporu žien voči patriarchátu a mužov, nositeľov alternatívnych maskulínit ako aj z historicky sa meniacich podmienok v ktorých sú maskulinity konštruované. „Tieto zmeny vyžadujú nové stratégie v rodových vzťahoch ... a prejavujú sa v redefinovaní sociálne obdivovanej maskulinity (napr. domácky partner namiesto Viktoriánskeho patriarchu)“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 846).

Za kritikou prekonané považujú dve zo skorých formulácií. Je potrebné inovovať pôvodné jednorozmerné oštiehnie hierarchie v termínoch jediného vzorca moci, „globálnej dominancie“ mužov nad ženami, ktoré je v súčasnosti *„neadekvátne pre naše porozumenie vzťahom medzi skupinami mužov a formami maskulinity a ženskými vzťahmi k dominantným maskulinitám. Napríklad, dominancia v rodových vzťahoch zahŕňa vzájomné pôsobenie nákladov a ziskov (benefitov), spochybnenia hegemonického maskulinity, ktoré vychádzajú z „protestných maskulínit“ marginalizovaných etnických skupín a buržoázne ženy si môžu pri konštruovaní korporátnych alebo profesionálnych kariér privlastňovať aspekty hegemonického maskulinity“* (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 847). Druhou prekonanou formuláciou je prístup k rodu prostredníctvom črt (charakteristík, tzv. trait approach). Tento prístup založený „na poňatí maskulinity ako zostavy črt“, napriek pôvodnej kritike psychológie črt a dôrazu na psychoanalytické myšlienky o nevedomej motivácii už v skorých formuláciách konceptu hegemonického maskulinity, „... otvoril cestu k zachádzaniu s hegemonickou maskulinitou ako s fixovaným typom, spôsobil mnohé problémy a je právom kritizovaný v súčasných psychologických dielach“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 847).

Potrebu reformulácie konceptu uvedení autori konštatujú v štyroch oblastiach): 1) *komplexnejší model rodovej hierarchie s dôrazom na pôsobenie žien* (dôraz aj na zložitost' vzťahov a pôsobenie „protestnej maskulinity“, marginalizovaných a subordinovaných maskulínit na hegemonickú maskulinitu, holistickejšie poznanie podmieňovania rodových a iných sociálnych dynamík); 2) *uznanie geografie maskulínit s dôrazom na vzájomné*

---

³² Výskum dokumentoval tieto kľúčové rysy dominantných maskulínit: kultúrny konsenzus, diskurzívna centralita, inštitucionalizácia, marginalizácia alebo delegitimizácia alternatív. „Hegemonická maskulinita nemusí byť najbežnejším vzorcom v každodenných životoch chlapcov a mužov. Hegemonia skôr sčasti funguje prostredníctvom produkcie exemplárov maskulinity (napr. profesionálnych športových hviezd), symbolov, ktoré majú autoritu napriek faktu, že väčšina mužov a chlapcov sa k nim svojimi životmi celkom nepribližuje“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 846).

pôsobenie na miestnej, regionálnej³³ a globálnej úrovni (narastajúci význam procesov globálnej rodovej dynamiky a vzájomné reakcie na regionálnej a lokálnej úrovni); 3) *konkrétnejšie ošetrovanie stelesnenia (embodiment) v kontexte privilégií a moci* (telá sú aj objektmi sociálnych praktík aj činiteľmi sociálnych činnosti, sú okruhy sociálnych praktík, ktoré spájajú telesné procesy a sociálne štruktúry, napr. „medzi dominantnými skupinami mužov okruhy sociálneho stelesnenia neustále zahŕňajú inštitúcie na ktorých spočívajú ich privilégiá“); a 4) *väčší dôraz na dynamiku hegemonickú maskulinitu, rozpoznanie vnútorných rozporov a možností pohybu smerom k rodovej demokracii* (nutnosť „explicitného poznania vrstvenia a potenciálu vnútorného rozporu praktík, ktoré konštruujú maskulinitu“, (ne)zámerná modernizácia maskulinit, „pozitívna“ HM) (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 841; 847 – 853).

Záver

Koncept hegemonickú maskulinitu je teoreticko-metodologickým rámcom so širokými možnosťami, ktoré je možné – a domnievame sa, že žiadúce – využiť aj pri štúdiu medzigeneračných vzťahov. Potreba rodovo citlivého výskumu často naráža na nepochopenie plynúce z pretrvávajúcej absencie „rodového povedomia³⁴“ u odbornej i laickej verejnosti, prípadne na pretrvávajúci vedecký androcentrismus a esencialistické poňatie kategórie rodu (pozri Šmausová, 2002, 2004, 2008). Táto ideologická bariéra vedie k rodovej slepote, k prehliadaniu faktu, že rod a činnosti („roly“) s ním spojené „sú hlavným zdrojom sociálnej nerovnosti“ (Vander Zanden 1990, s. 216).

Domnievame sa, že koncept hegemonickú maskulinitu môže pomôcť prekonať uvedený problém. Ako jeden z kritických postmoderných prístupov má potenciál pri dekonštrukcii maskulinitu a tak tvorí dôležitú východiskovú bázu pre konštrukciu modelov emancipátornej sociálnej práce s mužmi (Pease, 1999). Koncept hegemonickú maskulinitu je antiesencialistický, prekonáva jednostrannosti a obmedzenia rôznych esencialistických prístupov k skúmaniu mužov a maskulinit. Je postavený na syntéze rôznych zdrojov a integrovaný v koherentnej teórii rodu. Transcenduje teóriu rolí a pohlavných rolí, na kritike

---

³³ Regionálnu úroveň R. W. Connell a J. W. Messerschmidt (2005) chápu ako celospoločenskú.

³⁴ Domnievame sa, že táto absencia je podmienená nedostatočným poznaním a následným odmietaním významných inšpirácií a vplyvov tzv. druhej a tretej vlny feminizmu, ktoré sú v prostredí Slovenska, na rozdiel od krajín „západu“, považované skôr za cudzorodé a okrajové. Prípadne sú uchopené esencialisticky a tak degradované do roviny (kultúrne preexponovaných) biologických rozdielov. Ako exemplárny príklad môže poslúžiť publikácia Eduarda Bakalára (2002), či antifeministické snahy Gustáva Murína.

ktorých je vybudovaný³⁵. Je výskumne overovaný a otvorený kritickej reflexii. Pritom je explicitne vzťahový. Rámcuje ako vzťahy medzi maskulinitami (tzv. interná hegemonia – podľa Demetriou, 2001) tak aj vzťahy medzi maskulinitami a feminitami (tzv. externá hegemonia). Zdôrazňuje performatívny a premenlivý charakter rodu (rod ako sloveso), ukazuje historickú premenlivosť a otvorenosť kategórie rodu, jej sociálny charakter (maskulinita a feminita ako sociálne konštrukty) a mocenské vzťahy. Poukazuje na náklady, konzekvencie i vnútorné rozpory spojené s maskulinitami. Umožňuje skúmať rodové vzťahy a maskulinity na troch úrovniach: 1) lokálnej (priama interakcia v rodinách, organizáciách, bezprostredných komunitách), 2) celospoločenskej (kultúra, národný štát) a 3) globálnej (svetové politiky, transnárodný biznis, médiá). Za dôležité považujeme aj angažované použitie konceptu, ktoré vychádza z feministického dedičstva. Žiaduce je nielen dôsledné antiesencialistické uchopenie konceptu v danom kontexte ale aj prípadné rozšírenie jeho deskriptívneho i explanačného potenciálu za pomoci iných, komplementárno-kompatibilných prístupov (v našom kontexte napr. v prepojení s konceptom rodových stereotypov)³⁶.

Je teda na výskumníčkach a výskumníkoch či a akým spôsobom sa im podarí koncept hegemonie maskulinity použiť pri riešení rôznych výskumných problémov medzigeneračných vzťahov. Napríklad pri osvetlení vzájomného intergeneračného ovplyvňovania maskulínit starých otcov, synov a vnukov v kontexte pôsobenia starých matiek, dcér a vnučiek, či pri výskumnom a poradenskom riešení intergeneračných konfliktov alebo rodovo podmieneného násillia. Samozrejme, netreba zabúdať, že aj keď koncept hegemonie maskulinity (a zdôrazňovanej feminity) bol a je celosvetovo používaný ako teoreticko-metodologický nástroj naprieč rôznymi kultúrnymi kontextmi, je nutné jeho využitie prispôbiť nášmu kultúrno-historickému kontextu. A ten je, ako upozorňuje Iva Šmídová (1999, 2005), odlišný od situácie maskulínit v krajinách západného sveta nielen svojou medzivojnovou a totalitnou históriou, ale aj prístupom k skúmaniu mužov a maskulínit v úzkej väzbe na rozvoj rodových štúdií a problematiku žien.

Domnievame sa, že je možné stotožniť sa s názorom R. W. Connella a J. W. Messerschmidta (2005) o rastúcej dôležitosti renovovanej analýzy hegemonických maskulínit. *„Posun od neoliberalizmu (radikálnej trhovej agendy formulovanej v 70. rokoch) k neokonzervativizmu (pridanie populistických apelov na náboženstvo, etnocentrizmus a bezpečnosť) v bohatých krajinách globálnej metropoly urobil z rodovej reakcie dôležitý*

³⁵ R. W. Connell je preto skeptický/á aj voči teóriám rodovej socializácie, ktoré zdôrazňujú učenie sa rodovým rolám, pozri napr. R. Connell (2009).

³⁶ Pozri napr. Zuzana Kiczková (2002), Jana Cviková – Jana Juráňová (2003), Monika Bosá – Katarína Minarovičová (2006), Monika Bosá (2007).

politický a kultúrny problém (tému). ... V globálnych arénach transnárodných korporácií, médií a bezpečnostných systémov sú kuté nové vzorce hegemonie. Tvorba a zápasenie o hegemoniu v historicky sa meniacich rodových usporiadaniach je procesom enormnej dôležitosti, pre ktorý potrebujeme konceptuálne nástroje“ (Connell – Messerschmidt, 2005, s. 854).

Literatúra

- ADKINSONOVÁ, Lisa. 2006. Feministická sociálna teória. In HARRINGTON, Austin a kol. 2006 *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*. Praha : Portál. 495 s. ISBN 80-7367-093-3. s. 313 – 335.
- BADINTER, Elisabet. 1999. *XY. Identita muža*. Bratislava : Aspekt, 211 s. ISBN 80-85549-10-7.
- BAKALÁŘ, Eduard. 2002. *Průvodce otcovstvím aneb bez otce se nedá (dobře) žít*. Praha : Vyšehrad, 241 s. ISBN 80-7021-605-0.
- BEM, Sandra Lipsitz. 1993. *The Lenses of Gender. Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven and London : Yale University Press, 244 s. ISBN 0-300-06163-3.
- BOSÁ, Monika. 2007. Analýza médií: rodové stereotypy v pozadí argumentácie rovnosti. In MACHOVCOVÁ, Kateřina (ed.). 2007. *Ženy na trhu práce: realita a perspektivy*. Sborník textů mezinárodního kolektivu autorek k problematice rovného zacházení na trhu práce. Praha : Gender studies, o. p. s., 59 s., s. 37 – 44. ISBN 978-80-86520-23-0.
- BOSÁ, Monika – MINAROVÍČOVÁ, Katarína. 2006. *Rodovo citlivá výchova*. 2. doplnené vydanie. Bratislava : EsFem. 84 s.
- BRITTAN, Arthur. 2001 (2008). Masculinities and Masculinism. In Whitehead, Stephen M. – Barrett, Frank, J. (eds.). 2001 (2008). *The Masculinities Reader*. Cambridge : Polity Press, s. 51 – 55, 388 s. ISBN 978-07456-2689-5.
- CARRIGAN, Tim – CONNELL, Bob – LEE, John. 1985. Toward a New Sociology of Masculinity. In *Theory and Society* 14 (1985), s. 551 – 604.
- CONNELL, Robert W. 1987. *Gender and Power*. Stanford, California : Stanford University Press. ISBN 0-8047-1429-0.
- CONNELL, Robert W. 2000. *The Men and the Boys*. Cambridge : Polity Press. ISBN 0-7456-2633-5.
- CONNELL, Robert W. 2001 (2008). The Social Organization of Masculinity. In Whitehead, Stephen M. – Barrett, Frank, J. (eds.). 2001 (2008). *The Masculinities Reader*. Cambridge : Polity Press, s. 30 – 50, 388 s. ISBN 978-07456-2689-5.
- CONNELL, Robert W. 2005 (2009). *Masculinities*. Second Edition. Cambridge : Polity Press, 324 s. ISBN 978-0-7456-3427-2.
- CONNELL, Raewyn. 2009. *Gender in World Perspective*. Second Edition. Cambridge : Polity Press, 180 s. ISBN 978-0-7456-4568-1.
- CONNELL, Robert W. – MESSERSCHMIDT, James W. 2005. Hegemonic masculinity : Rethinking the Concept. In *Gender & Society*, Vol. 19, No. 6, December 2005, s. 829 – 859.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.). 2003. *Ružový a modrý svet : Rodové stereotypy a ich dôsledky*. 2. vydanie. Bratislava : Aspekt, 290 s. ISBN 80-89140-02-5. Dostupné tiež na: <[http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-\(cd-rom\)/ruzovy-a-modry-svet](http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-(cd-rom)/ruzovy-a-modry-svet)>.
- DEMETRAKIS Z. Demetriou. 2001. Connell's concept of hegemonic masculinity: A critique. In *Theory and Society*, Vol. 30, No. 3. (March/June/July/January 2001), pp. 337-361.
- DUDOVÁ, Radka. 2007. Aktivní otcovství aneb je skvělé být tátou [online]. In *Gender / rovné příležitosti / výzkum* : Zprávy a komentáře, ročník 8, 2/2007; Aktualizované 02. 02. 2008. [cit. 2010-02-22]. Dostupné na: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008020208>>.
- DUDOVÁ, Radka. 2007a. Rozporuplné diskursy otcovství [online]. In *Gender / rovné příležitosti / výzkum*. Aktualizované 04. 01. 2007. [cit. 2010-02-22]. Dostupné na: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2007010403>>.
- FILADELFOVÁ, Jarmila – BÚTOROVÁ, Zuzana. 2007. Rovnosť žien a mužov. In KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij – BÚTORA, Martin (eds.). 2007. *Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky. 762 s. ISBN 80-88935-92-6. s. 677 – 709.
- FILADELFOVÁ, Jarmila – KICZKOVÁ, Zuzana – SZAPUOVÁ, Marianna. 2006. *Úloha mužov pri podpore rodovej rovnosti: Participácia otcov na domácej starostlivosti (názory a skúsenosti populácie SR)* [online]. Priebežná správa z empirického výskumu realizovaného v rámci projektu „Úloha mužov pri

- presadzovaní rodovej rovnosti“. [cit. 2008-04-04]. Bratislava : Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, 32 s. (skrátaná verzia). Dostupné na:
<[http://www.snslp.sk/rs/snslp_rs.nsf/0/1BF2229F7C4E9001C125722700633CF5/\\$FILE/05_empiricky%20vyskum_skratena%20vezia.doc?OpenElement](http://www.snslp.sk/rs/snslp_rs.nsf/0/1BF2229F7C4E9001C125722700633CF5/$FILE/05_empiricky%20vyskum_skratena%20vezia.doc?OpenElement)>.
- GJURIČOVÁ, Šarka. 1999. Kontrukce gender: maskulinita a feminita z odlišných perspektív. In VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva – MAŘÍKOVÁ, Hana (eds.). 1999. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha : Open Society fund. 171. s. ISBN neuvedené. s. 69 – 81.
- HOLTER, Øystein Gullvåg. 2003. *Can Men Do It? Men and Gender Equality*. Copenhagen : Nordic Council of Ministers, 217 s. ISBN 92-893-0845-1.
- KICZKOVÁ, Zuzana. 2002. O štruktúre a funkcií rodových stereotypov. In KREDÁTUS, Jozef – TOKÁROVÁ, Anna (eds.). 2002. *Kvalita života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. ACTA FACULTATIS PHILSOPHICAE UNIVESTITATIS PREŠOVIENSIS. Prešov : Pavol Šidelský – Akcent Print, s. 312 – 323. ISBN 80-8068-088-4. Dostupné aj na:
<<http://www.blueboard.cz/dcounter.php?hid=n77v78txeuh4cekf5j3kaks61ci0h9&down=true&url=http://www.ff.unipo.sk/kvdsp/download/Zbrnk/ZbrnkKZaLP2002Prsv.pdf>>.
- KIMMEL, Michael S. 2001 (2008). Masculinity as Homophobia: Fear Shame, And Silence in the Construction of Gender Identity. In WHITEHEAD, Stephen M. – BARRETT, Frank, J. (eds.). 2001 (2008). *The Masculinities Reader*. Cambridge : Polity Press, 388 s. ISBN 978-07456-2689-5, s. 266 – 288.
- MAŘÍKOVÁ, Hana. 1999. Proměna rolí muže a ženy v rodině. In VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva – MAŘÍKOVÁ, Hana (eds.). 1999. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha : Open Society fund. 171. s. ISBN neuvedené. s. 59 – 67.
- The Men's Bibliography: A comprehensive bibliography of writing on men, masculinities, gender, and sexualities* [online], compiled by Michael Flood. 19th edition, 2008. Aktualizované 24. 01. 2008. [cit. 2010-01-01]. ISBN 0-646-18088-6. Dostupné na: <<http://mensbiblio.xyonline.net/>>.
- MILLER, Toby. 2009. Masculinities. In ESSED, Philomena – GOLDBERG, David Theo – KOBAYASHI, Audrey (eds.). 2009. *A Companion to Gender Studies*. Chichester : Wiley-Blackwell, s. 114-131. ISBN 978-1-4051-8808-1.
- MOŽNÝ, Ivo. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Brno : Blok, 184 s.
- PEASE, Bob. 1999. Deconstructing Masculinity – Reconstructing Men In PEASE, Bob – FOOK, Jan (eds.). 1999. *Transforming Social Work Practice : Postmodern Critical Perspectives*. London : Routledge, s. 97 – 112. ISBN 0-415-21647-8.
- PETRUSEK, Miroslav. 1996a. Ženy v sociologii. In PETRUSEK, Miroslav et al. 1996. *Sociologické školy, směry a paradigmata*. 4. vyd. Praha : Slon. 249 s. ISBN 80-85850-04-4.
- PETRUSEK, Miroslav. 1996b. Sociologie feministická In PETRUSEK, Miroslav et al. 1996. *Sociologické školy, směry a paradigmata*. 4. vyd. Praha : Slon. 249 s. ISBN 80-85850-04-4, s. 218 – 220.
- RENZETTI, Claire M. – CURRAN, Daniel. J. 2005. *Ženy, muži a společnost*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 642 s. ISBN 0-246-0525-2.
- RYBA, Jiří. 2003. Reakce českých mužů na novou (feministickou) interpretaci postavení žen (pokus o typologii). In VODÁKOVÁ, Alena – VODÁKOVÁ, Olga. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišli, kam jdeme?* Praha : Slon, s. 325 – 328, 356 s. ISBN 80-86429-18-0.
- ŠILHANOVÁ, Libuše. 2006. O přechylování a přivlastňování [online] In *Lidská práva*, časopis Českého helsinského výboru [online]. [cit. 2010-01-09]. Dostupné na: <<http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2006092902>>.
- ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. 2002. Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví. In BARŠA, Pavel (ed.). *Politika rodu a sexuální identity*. Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity. Sociální studia 7. Brno : Masarykova univezita. 219 s. ISBN 80-210-2834-3. s. 15 – 27.
- ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. 2004. Sociologická teorie genderu [online]. In DARULOVÁ, Jolana – KOŠTIALOVÁ, Katarína (eds.). 2004. *Sfěry ženy. Sociológia. Etnológia. História* [online]. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici; Sociologický ústav AV ČR v Prahe, 441 s., s. 13 – 23. ISBN 80-8055-999-6. Dostupné na: <<http://www.fhv.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=438>>.
- ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. 2008. *Kdopak by se genderu bál?* [online]. [cit. 2008-12-06]. Dostupné na: <<http://www.fhv.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=438>>.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. 1999. Men in the Czech Republic. A Few Questions and Thoughts on Studying (Some) Men [online]. In *Czech Sociological Review*, 1999, Vol. 7 (No. 2: 215 - 222). [cit. 2010-02-22]. Dostupné na: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ef28b199ad76dbde41c27fe89a597d8a6edddd46_404_215SMIDO.pdf>.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. 2002. Muži v české republice podle Jiných mužů. In BARŠA, Pavel (ed.). *Politika rodu a sexuální identity*. Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity. Sociální studia 7. Brno : Masarykova univezita. 219 s. ISBN 80-210-2834-3. s. 89 – 118.

- ŠMÍDOVÁ, Iva. 2004. Partnerky pečujících otců a „jiných mužů“ [online]. In DARULOVÁ, Jolana – KOŠTIALOVÁ, Katarína (eds.). 2004. *Sféry ženy. Sociológia. Etnológia. História* [online]. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici; Sociologický ústav AV ČR v Prahe, 441 s., s. 321 – 328. ISBN 80-8055-999-6. Dostupné na: <<http://www.fhv.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=438>>.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. 2005. *Czech Republic National Report on Research on Men's Practices* [online]. Brno : Masaryk University, 16 s. Aktualizované 12. 12. 2006. [Cit. 2010-02-22]. Dostupné na: <[http://www.cromenet.org/crome/crome.nsf/resources/D18F95483B3EA0D3C2257242003D770F/\\$file/Czech+Republic+National+Report+on+Research+on+Men's+Practices-1.doc](http://www.cromenet.org/crome/crome.nsf/resources/D18F95483B3EA0D3C2257242003D770F/$file/Czech+Republic+National+Report+on+Research+on+Men's+Practices-1.doc)>.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. 2005a. *Czech Republic National Report on Statistical Information on Men's Practices* [online]. Brno : Masaryk University, 18 s. Aktualizované 12. 12. 2006. [Cit. 2010-02-22]. Dostupné na: <[http://www.cromenet.org/crome/crome.nsf/resources/1F0CB335F5134187C2256FF6004AF3DD/\\$file/Czech+Republic+National+Report+on+Statistical+Information+on+Men's+Practices.doc](http://www.cromenet.org/crome/crome.nsf/resources/1F0CB335F5134187C2256FF6004AF3DD/$file/Czech+Republic+National+Report+on+Statistical+Information+on+Men's+Practices.doc)>.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. 2008. Muži na okraji: systémové znevýhodnění mladých mužů bez maturity? In *Gender / rovné příležitosti / výzkum. Marginalizované skupiny žen (a mužů)*, ročník 9, číslo 2/2008, ISSN 1213-0028, s. 22 - 27.
- ŠMÍDOVÁ, Iva – BASLAROVÁ, Iva. 2005. *Czech Republic National Report Addressing Law and Policy on Men's practices* [online]. Brno : Masaryk University, 15 s. Aktualizované 12. 12. 2006. [Cit. 2010-02-22]. Dostupné na: <[http://www.cromenet.org/crome/crome.nsf/resources/60C817DCDD856044C2257242003D0608/\\$file/Czech+Republic+National+Report+on+Law+and+Policy+Addressing+Men's+Practices.doc](http://www.cromenet.org/crome/crome.nsf/resources/60C817DCDD856044C2257242003D0608/$file/Czech+Republic+National+Report+on+Law+and+Policy+Addressing+Men's+Practices.doc)>.
- VALDROVÁ, Jana. 1999. „Mužské zaměření“ výchovy a výuky z pohledu lingvistiky. VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva, MAŘÍKOVÁ, Hana (eds.). 1999. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha : Open Society fund, 171. s., s. 153 – 156.
- VALDROVÁ, Jana. 2001. Jazyk jako nástroj demokratizace společnosti. Lingvistika odhaluje genderové asymetrie. in *Časopis Aspekt*. Téma Patriarchát. č. 2/2000 – 1/2001. Zodp. red. CVIKOVÁ, Jana, JURÁŇOVÁ, Jana. Bratislava : Aspekt, 314 s., s. 98 – 100.
- VALDROVÁ, Jana. 2003. Rod ženský v jazyce. In VODÁKOVÁ, Alena, VODÁKOVÁ, Olga (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišli, kam jdeme?* Praha : Slon. s. 277-283. 356 s. ISBN 80-86429-18-0.
- VALDROVÁ, Jana. 2005. Gender a jazyk [online]. In SMETÁČKOVÁ, Irena, VLKOVÁ, Klára (eds.). *Gender ve škole*. Praha : Otevřená společnost, o. p. s., 191 s., s. 57 – 59. ISBN 80-903331-2-5. [citované 19. 11. 2007]. Dostupné na: <<http://www.osops.cz/download/files/gender-ve-skole.pdf>>.
- VALDROVÁ, Jana. 2006a. *Jak jazyk zabíjí image odbornice* [online]. Aktualizované: 2006-01-31. [citované 19. 11. 2007]. Dostupné na: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2006013101>>.
- VALDROVÁ, Jana. 2006b. Jak mluvit genderově korektně [on-line]. In *Rovné příležitosti v pedagogické praxi. Vzdělávací projekt občanského sdružení Žába na prameni*. [cit. 2007-11-19]. Dostupné na: <<http://www.rppp.cz/index.php?id=70>>.
- VANDER ZANDEN, James Wilfrid. 1990. *Sociology: The Core*. Second Edition. USA : McGraw-Hill Publishing Company, 433 s. ISBN 0-07-066-951-1.
- VRBOVÁ, Lenka. 2006. Český jazyk jako nástroj nerovnoprávnosti žen a mužů [on-line]. In *Feminismus.cz. / Rovné příležitosti*. Aktualizované: 2007-05-21. [cit. 2007-12-03]. Dostupné na: <<http://www.feminismus.cz/fulltext.shtml?x=1901407>>.
- WALKER, Gregory Wayne. 2006. Disciplining Protest Masculinity. In *Men and Masculinities*, 9 (1): 5 – 22.
- WHITEHEAD, Stephen M. 2002 (2007). *Men and Masculinities : Key Themes and New Directions*. Cambridge : Polity Press, 278 s. ISBN 978-0-7456-2467-7.
- WHITEHEAD, Stephen M. – BARRETT, Frank, J. (eds.). 2001 (2008). *The Masculinities Reader*. Cambridge : Polity Press, 388 s. ISBN 978-07456-2689-5.

Adresa autora

Mgr. Martin Béreš

Katedra sociálnej práce

Inštitút edukológie a sociálnej práce

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

ul. 17. Novembra č. 1, 080 01 Prešov

E-mail: martin_beres@email.cz